ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL

INTERNATIONAL JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 1, 2021

ISSN 2181-1490
Doi Journal 10.26739/2181-1490

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

TOSHKENT-2021

ALISHER NAVOIYNING 580 YILLIK YUBILEYIGA BAG'ISHLANADI

ПОСВЯЩАЕТСЯ 580 ЛЕТНОМУ ЮБИЛЕЙЮ АЛИШЕРА НАВОИ

DEDICATED TO THE 580th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ALISHER NAVOI

Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

Бесценное творческое и научное наследие великого поэта и мыслителя, известного государственного и общественного деятеля Алишера Навои играет важную роль в истории не только отечественной, но и мировой литературы, развитии национальной культуры и литературно-эстетического мышления. В своих лирических и прозаических произведениях великий поэт, воспевая высокие общечеловеческие идеи, демонстрировал богатый лексический запас и выразительные средства родного языка, благодаря чему занял достойное место в сердцах миллионов читателей по всему миру.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Миромонович Мирзиёев

The invaluable creative and scientific heritage of the great poet and thinker, famous statesman and public figure Alisher Navoi has a special place not only in the history of our people, but also in the history of world literature, the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. The great poet, in his poetic and prose works, with his whole charm and grace, has taken a worthy place in the hearts of millions of readers around the world, expressing the high universal ideas, the incomparable richness of words and the infinite possibilities of expression of our native language.

President of the Republic of Uzbekistan
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

Bosh muharrir:

Mirzayev Ibodulla
f.f.d., professor
(O‘zbekiston)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Jabborov Nurboy
f.f.d., professor
(O‘zbekiston)

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI HAY’AT A’ZOLARI:

Muhiddinov Muslihiddin
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Sirojiddinov Shuhrat
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

O‘nal Kaya
f.f.d., professor (Turkiya)

Haqqulov Ibrohim
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Dilorom Salohiy
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Sodiqov Qosimjon
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Mark Tutan
f.f.d., professor (Fransiya)

Binnatova Almaz Ulvi
f.f.d., professor (Ozarbayjon)

Abduqodirov Abdusalom
f.f.d., professor (Tojikiston)

To‘xliyev Boqijon
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Shodmonov Nafas
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Ramiz Asker
f.f.d., professor (Ozarbayjon)

Yo‘ldoshev Qozoqboy
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Jo‘raqulov Uzoq
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Vohid Turk
f.f.d., professor (Turkiya)

Nabiulina Guzal
f.f.d., professor (Tatariston)

Ibrohim Xudoyor
f.f.d., (Eron)

Yusupova Dilnavoz
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)

Rahim Ibrohim
f.f.d., professor (Afg‘oniston)

Ruzmanova Roxila
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI ILMIY MASLAHAT KENGASHI A’ZOLARI:

Xalmuradov Rustam
t.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normurodov Hasan
O‘zbekiston qahramoni (O‘zbekiston)
Sirojiddin Sayyid
O‘zbekiston xalq shoiri (O‘zbekiston)
To‘xtasinov Ilhom
p.f.d. (O‘zbekiston)
Rixsiyeva Gulchehra
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Toshqulov Abduqodir
i.f.n., (O‘zbekiston)
Benedek Peri
f.f.d., professor (Vengriya)
Jurayev Mamatqul
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Olimov Karomatillo
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dadaboyev Hamidulla
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Aitpayeva Gulnora
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Grigoryev Mixail
f.f.d., professor (Rossiya)
Shomusarov Shorustam
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dyu Rye Andre
f.f.d., professor (Fransiya)
Pervin Chapan
f.f.d., professor (Turkiya)
Safarov Renat
f.f.d., professor (Tatariston)
Hamroyev Juma
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibrohimov Elchin
f.f.n., professor (Ozarbayjon)
Jo‘rayev Shokirjon
F-m.f.d., professor (O‘zbekiston)
Hasanov Shavkat
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nurullo Oltoy
f.f.n., (Afg‘oniston)
Xalliyeva Gulnoz
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nodira Afoqova
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Aftondil Erkinov
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Главный редактор:

Мирзаев Ибадулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Жабборов Нурбой
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

ЧЛЕНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА АЛИШЕРА НАВОИ:

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Унал Кая
д.ф.н., профессор (Турция)

Хаккулов Иброхим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Содиков Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Марк Тутан
д.ф.н., профессор (Франция)

Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Абдукодиров Абдусалом
д.ф.н., профессор (Таджикистан)

Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Рамиз Аскер
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Вохид Турк
д.ф.н., профессор (Турция)

Набиулина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Иброхим Худоёр
д.ф.н., (Иран)

Юсупова Дилнавоз
д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)

Рузманова Рохила
к.ф.н., доцент (Узбекистан)

ЧЛЕНЫ НАУЧНОГО КОНСУЛЬТАТИВНОГО СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА АЛИШЕРА НАВОИ:

Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Нормуродов Хасан
Герой Узбекистана (Узбекистан)
Сирожиддин Саййид
Народный поэт Узбекистана (Узбекистан)
Тухтасинов Илхам
д.п.н. (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Тошкулов Абдукодир
к.э.н., (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Джураев Маматкул
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Аитпаева Гулнора
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Григорьев Михаил
д.ф.н., профессор (Россия)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Первин Чапан
д.ф.н., профессор (Турция)
Сафаров Ренат
д.ф.н., профессор (Татарстан)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Иброхимов Элчин
к.ф.н., профессор (Азербайджан)
Джураев Шокирджон
д.ф-м. н., профессор (Узбекистан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нурулло Олтой
к.ф.н., (Афганистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нодира Афокова
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан

Chief Editor:

Mirzaev Ibodulla
Doc. of philol. scien.,professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

Jabborov Nurboy
Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER NAVOI:

Mukhiddinov Muslikhiddin
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Sirojiddinov Shukhrat
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Unay Kaya
Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)
Khakkulov Ibrokhim
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Dilorom Salokhiy
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Sodikov Kosimjon
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Mark Tutan
Doc. of philol. scien., prof. (France)
Binnatova Almaz Ulvi
Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)
Abdukodirov Abdusalom
Doc. of philol. scien., prof. (Tajikistan)
Tukhliev Bokijon
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Shodmonov Nafas
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Ramiz Asker
Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)
Yuldoshev Kozokboy
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Jurakulov Uzok
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Vokhid Turk
Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)
Nabiulina Guzal
Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)
Ibrokhim Khudoyor
Doc.. of philol. scien., (Iran)
Yusupova Dilnavoz
Doc.. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)
Rakhim Ibrokhim
Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)
Ruzmanova Rokhila
Cand. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)

MEMBERS OF SCIENTIFIC ADVISORY BOARD OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER NAVOI:

Khalmuradov Rustam
Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)
Normurodov Khasan
Hero of Uzbekistan (Uzbekistan)
Sirojiddin Sayyid
People's poet of Uzbekistan (Uzbekistan)
Tukhtasinov Ilkhom
Doc. of pedag. scien. (Uzbekistan)
Rikhsieva Gulchekhra
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Toshkulov Abdukodir
Doc. of econ. scien., (Uzbekistan)
Benedek Peri *Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)*
Juraev Mamatkul *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*
Olimov Karomatullo *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*
Dadaboev Khamidulla *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*
Aitpaeva Gulnora *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*
Grigorev Mikhail *Doc. of philol. scien., prof. (Russia)*
Shomusarov Shorustam *Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*
Dyu Rye Andre *Doc. of philol. scien., prof. (France)*
Pervin Chapan *Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)*
Safarov Renat
Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)
Khamroev Juma
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Ibrokhimov Elchin
Cand. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)
Juraev Shokirjon
Doc. of phys.-math. scien., prof. (Uzbekistan)
Khasanov Shavkat
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Nurullo Oltoy
Cand. of philol. scien., (Afghanistan)
Khallieva Gulnoz
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Nodira Afokova
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Aftondil Erkinov
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Саҳифаловчи: Абдулазиз Мухаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улицв Амира Темура пр. 1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editarial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr. 1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1.Dadaboyev Hamidulla
TORTMOQ LEKSIKASINING ALISHER NAVOIY DAVRI ESKI O‘ZBEK ADABIY TILIDAGI MA’NOVIY QURILISHI 9

NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI

2.Кholbekov Muhammadjon
PERCEPTION AND INTERPRETATION OF CREATIVITY OF ALISHER NAVOI IN FRENCH ORIENTAL STUDIES 17

HAQIQAT SARI SAFAR

3.Muhiddinov Muslihiddin
SO‘Z FAZILATI 29
4.Tanju Seyhan
ALÎ ŞÎR NEVÂYÎ’DE SÖZ CEVHERİ, YERİ VE SÖZ SÖYLEME SANATI.....36

MA’RIFAT YOG‘DUSI

5.Ibrohim Haqqul
NAVOIY SHE’RIYATIDA TARK TUSHUNCHASI.....47

NAVOIY POETIKASI

6.Salohiy Dilorom
ALISHER NAVOIY LIRIKASIDA BADIIY SAN’ATKORLIK MASALALARI.....53
7.Abduqodirov Abdusalom
NAVOIYNING TOJIK TILIDA TATABBU’ G‘AZAL YARATISH MAHORATI 63

ASLIYAT UMMONIDAN

8.Bertels Y.E
NAVOIY VA ATTOR. Rus tilidan I.K.Mirzayev tarjimasi.....67
9.Erkinov Aftondil, Qurbonov Abdumalik
ZIGRID KLAYNMIXEL – NAVOIY IJODINING XORIJLIK TADQIQOTCHISI (Z.KLAYNMIXEL MAQOLASIGA SO‘ZBOSHI).....82

BAHOSIZ BITIKLAR

10.Sodiqov Qosimjon
«MUHOKAMATU-L-LUG‘ATAYN» QO‘LYOZMALARINING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI VA ASAR VARIANTLILIGI MASALASI.....92
11.Yusupova Dilnavoz
MUXLISLAR TOMONIDAN TUZILGAN DEVONLAR: TALQIN, TAHLIL VA TAHRIR.....101

TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O‘ZBEK ADABIYOTI

12.Jabborov Nurboy
MIRZO ULUG‘BEK DAVRI ADABIYOTI ALISHER NAVOIY TALQINIDA.....111

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

13.Jo‘raqulov Uzoq
“XAMSA”DA IDEAL TARIXIY OBRAZLAR TALQINI.....121
14.Ataniyazova Muborak
OLIM SHARAFIDDINOV VA NAVOIYSHUNOSLIK ILMI MUAMMOLARI.....137

NAVOIY VA ADABIY TA’SIR MASALALARI

15.Binnatova Olmos Ulviy
ALISHER NAVOIY MEROSINING ILMIY-NAZARIY TADQIQOTLARI TARIXIDAN.....146
16.Mare Toutant
LA REPONSE DU POÈTE CHAGHATAY NAVĀ’Ī AU POÈTE PERSAN NIẒĀMĪ: LE SULTAN TIMOURIDE, « REFUGE DE LA CHARIA ».....153
17.Amir Nemati Lima’i
A COMPARISON: AMIR ALISHIR NAVA’I THE COUNTERPART OF KHAWAJA NIZAM AL-MULK TUSI OR KHAWAJA RASHID AL-DIN FADLULLAH HAMADANI 169
18.Xalliyeva Gulnoz, To‘rayeva Bahor
NAVOIYSHUNOS Y.BERTELSNING KOMPARATIVISTIK TADQIQOTLARI XUSUSIDA.....178
19.Muhitdinova Badia Muslihiddinovna
THE IDEOLOGICAL DIRECTION AND MAIN ARTISTIC IMAGES OF DASTANS “KHUSRAV AND SHIRIN” AND “FARHOD AND SHIRIN”.....192
20.Ruzmanova Roxila
ALISHER NAVOIY G‘AZALLARI TA’SIRIDA YOZILGAN 33 NAZIRA.....205

ASLIYAT UMMONIDAN

Е.Э.БЕРТЕЛЬС

НАВОИЙ ВА АТТОР[1]

(I қисм)

Навоий ижоди музей кўргазмаси ҳам, тарихнинг парчаси ҳам эмас. У яшамоқда ва яшайверади. Биз уни ўрганаяпмиз, аммо жуда кам ўрганаяпмиз. Ўзининг улуғ фарзанди хотирасини кўз қорачиғидай асраб-авайлаш ва унинг асарларини тинмай ўқиш ва ўрганиш ўзбек халқининг шон-шараф ишидир.
Е.Э.Бертельс

For citation: Bertels Y.E. NAVOI AND ATTOR (Translated from Russian by Mirzayev I.). Alisher Navoi. 2021, vol. 1, issue 1, (67-81) pp.

DOI 10.26739/2181-1490-2021-1-8

АННОТАЦИЯ

Собиқ иттифоқ ФАнинг мухбир аъзоси, ф.ф.д., профессор Е.Э.Бертельснинг “Навоий ва Аттор” рисоласи сўз мулкининг султони, ҳазрат бобокалон шоиримиз Низомиддин мир Алишер Навоийни рус ва ғарб адабиётида кенг тарқалган “таржимон, тақлидчи”, “асл шоир эмас”, форс мумтоз адабиёти тақлидчиси сифатида баҳолагани асоссиз эканлигини, шарқшунослар туркий адабиётлар таҳлилида ғарб бадиий асарларини баҳолашда қўлланилган ўлчовлардан фойдаланганликларини асослаш учун ёзилган.

“Навоий ва Аттор” 3 қисмдан иборат. Унинг 1-қисмида туркий адабиётнинг форс адабиётига боғлиқлиги нисбий характерда, шу далилга асосланиб, уни норасо адабиёт дейиш мутлақо нотўғри эканлиги, 2-қисмида Алишер Навоийнинг қуш тили ҳақида достон яратишдан мақсади, нимага интилгани ва унинг ўз салафига муносабати қандай бўлгани ёритиб берилган. 3-қисмда Фаридуддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” ва Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонлари сўзма-сўз, сатрма-сатр, бандма-банд қиёслаб ўрганилган ва пировард натижада А.Навоийнинг бетимсол шоир, мутафаккир, буюк сиймо бўлгани асослаб берилган. Е.Э.Бертельснинг мазкур асари кейинчалик илмий навоийшунослик учун мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтагани ҳам айни ҳақиқатдир.

Калит сўзлар: Фаридуддин Аттор, Алишер Навоий, “Мантиқ ут-тайр”, “Лисон ут-тайр”, Е.Э.Бертельс, “Навоий ва Аттор”, туркий адабиёт, форсий адабиёт, достон, ҳикоят, муножот, Семурғ, Ҳудҳуд.

АННОТАЦИЯ

Член корреспондент академии наук СССР, д.ф.н., проф. Е.Э. Бертельс в своей монографии «Наваи и Аттар» обосновал многими теоретическими и фактическими материалами

[1] Е.Э.Бертельснинг «Навои и Аттор» рисоласини 2005 йилда проф. Иброҳим Ҳаққуловнинг сўзбошиси билан чоп этган эдик. Кам миқдорда чоп этилган бу асар тезда тарқалиб кетди ва ҳозирга келиб, ноёб библиографик нашрга айланди. Шунинг учун биз уни ушбу журналимизга қайта босишга ва бу билан кўп сонли ўқирманларнинг талаб ва илтимосларини ҳам қондиришга ҳаракат қилдик. “Навоий ва Аттор” ҳажман журнал мақоласи ҳажмидан катта бўлгани учун уни 3 қисмга бўлиб чоп этишни лозим топдик. – *Таржимон.*

оригинальность поэтического творчества Алишера Наваи, так как, в то время, когда была написана данная монография в западно-европейской литературе его считали не поэтом, а переводчиком- подражателем персидско-классической литературе.

«Наваи и Аттар» состоит из трёх частей. В первой части обосновывается относительность связи тюркской литературы с персидской и ошибочность широко распространенного мнения относительно неполноценности тюркской литературы. Во второй части определяются цель и задачи написания поэмы «Язык птиц» Алишера Наваи и описано его отношение к своему предшественнику, персидскому поэту Фаридуддину Аттару. В третьей части сравнивается построчно поэмы Ф. Аттара «Мантиқ ут - тайр» и А. Наваи «Лисон ут- тайр». В заключение доказывается что, Алишер Наваи был оригинальным и непревзойденным поэтом восточной литературы.

Ключевые слова: академия наук, литература, тюркская литература, персидская литература, западно-европейская литература, поэт, переводчик, подражатель, востоковед, научное наваиведение, монография, цель воссоздания поэмы.

ANNOTATION

Corresponding member of the USSR Academy of Sciences, Doctor of Science, prof. E.E. Bertels substantiated with many theoretical and factual materials the originality of Alisher Navai's poetry in his monograph "Navai and Attar", since when this monograph was written, Alisher Navai was considered not a poet, but a translator-imitator of the Persian-classical literature in Western European literature.

"Navai and Attar" consists of three parts. The first part substantiates the relativity of the connection between the Turkic literature and the Persian and the fallacy of the widespread opinion regarding the inferiority of the Turkic literature. The second part defines the purpose and tasks of writing the poem "The Language of Birds" by Alisher Navai and describes his attitude to his predecessor, the Persian poet Fariduddin Attar. The third part belongs to line by line comparison of the poems by F. Attar "Mantik ut - tayr" and A. Navai "Lison ut - tayr". Conclusion proves that Alisher Navai was an original and unsurpassed poet of oriental literature.

Keywords: academy of sciences, literature, Turkic literature, Persian literature, Western European literature, poet, translator, imitator, orientalist, scientific study of Navai, monograph, the purpose of recreating the poem.

1. Туркий адабиётнинг форс адабиётига боғлиқлиги, Шарқ ва Ғарб филологлари бир неча бор қайд этганларидек, ҳаммага маълум факт.

Шу фактга асосланиб, айрим Ғарб туркийшунослари исломий маданият доирасига кирувчи туркий халқлар адабиёти норасо адабиёт деган хулосага келганлар, уни форс муаллифларининг мумтоз адабиётига тақлид сифатида баҳолаганлар, унинг асл адабиёт эканлигига бўлган ҳар қандай даъвони йўққа чиқаришга интилганлар ва бу билан уни ўрганишни жуда кечиктириб юборганлар. Бундай фикрни тўғри деб эътироф этиш эҳтимолдан жуда узоқ, чунки у англашилмовчилик ҳосиласи ўлароқ пайдо бўлган: шарқшунослар Шарқ адабиётининг таҳлилида Ғарб бадиий асарларини баҳолашда қўлланилган ўлчовлардан фойдаланганлар.

Адабиёт тарихчилари узоқ вақт давомида бадиий сўз мазмунини унинг ташқи шаклидан ажратиб келганлар. Адабий асарда нима муҳим – мазмунми ёки шакл, деган баҳс жуда эрта пайдо бўлган ва кейинги йиллар методологиясининг улкан ютуқларига қарамасдан, ҳозиргача ўзининг сўнгги ечимини топган, дейиш қийин. Агар биз кенг ўқувчилар оммаси нуқтаи назарида турадиган бўлсак, ғарблик аксарият ўқувчилар учун мазмун ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини ҳеч қандай иккиланишларсиз тан олишимизга тўғри келади. Шакл онгли тарзда деярли баҳоланмайди, у бадиий асарда тасвирланган воқеалар занжири (фабула)ни тушунишни осонлаштиргани учунгина қадрланади. Марказий нуқта – мазмун, бинобарин, у қизиқарли бўлмоғи лозим. Оддий ўқувчи китобдан ана шуни талаб қилади. Кенг доираларда насрнинг назмга қараганда машҳур бўлиб кетганлиги шундан. Иккинчи саҳифага ўтгунча ухлаб қолмасдан, шеър ўқиганларга ҳайрат билан боқадиган ўқимишли

кишиларни кўплаб учратиш мумкин. Жозибадор фабулани нафақат бадиий, балки бадиий адабиёт руҳига зид тарзда баён қиладиган «бульвар» романнинг кенг тарқалганини шу билан изоҳлаш мумкин.

Адабиётга нисбатан бундай фикр Ғарб ўқувчисининг онгида чуқур илдиз отган ва у, кўпинча, унинг қарашларини белгилайди. Туркий адабиётни ўрганишга мутлақо онгсиз ёндашган, бу фикрни ўзларига қурол қилиб олган ҳамда улкан методологик хатога йўл қўйган шарқшуносларнинг асосий камчилиги шундан. Айрим туркий муаллифлар ҳозиргача жиддий ўрганилмаган, уларга бағишланган ишларнинг катта қисмини эса баъзи шахсларга кам ўрин ажратилган очерклар ташкил қилади. Бундай умумий тавсифларда тарихчи, нари борса, йирик асарлар мазмунини мухтасар ҳикоя қилиши мумкин бўлган. Асарда тасвирланган воқеалар баёни эса у ёки бу форс адиби мазкур мавзуда илгари ҳам ёзган, деган фикрга олиб келган. Хулоса ҳам тайёр: мазкур асар оригинал эмас ва шунинг учун норасодир.

2. Лекин ўша асарларга Шарқ бадиий сўз санъатининг қонун-қоидаларини қўлласак, мутлақо бошқа манзарага дуч келамиз. Биз ушбу ўринда, энг аввало, туркий адабиёт учун намуна бўлган форс адабиётининг ўзи қай даражада оригинал бўлган, деган саволга жавоб беришимизга тўғри келади. Форс поэзиясининг беҳад бой хазинаси билан бироз таниш бўлган ҳар қандай кишининг форс шоирлари қаламга олган мавзулар сони нисбатан кам эканлигини билмаслиги мумкин эмас. Фикримизнинг исботи учун беш хил мавзунинг Низомий томонидан бирлаштирилиши асосида юзага келган ва кейинчалик қатор тақлидларнинг юзага келишига сабабчи бўлган «Бешлик» («Хамса»)ни эслатишнинг ўзи кифоя. Амир Хисравнинг «Беш хазина» (*«Панж ганж»*) асарининг яратилишига Низомийнинг *Хамсаси* туртки бўлганлигини ҳеч ким инкор этолмайди. Бироқ шунга асосланиб, Амир Хисравни жиддий эътиборга нолойиқ, тақлидчи дейиш мумкинми? Фақат мавзуларни ўрганиш билан чегараланадиган бўлсак, у ҳолда Амир Хисравнинг юки, шубҳасиз, унчалик катта бўлмайди. Агар асарларининг шаклигагина мурожаат қиладиган, мавзуларининг ишланишини кузатадиган, материалнинг бадиий безатилишини ўрганадиган бўлсак, бу икки шоир ўртасида умумий (бир-бирини такрорловчи) томонлар ниҳоятда кам эканлиги маълум бўлади. Масалага шундай ёндашгандагина, Амир Хисравнинг оригинал шоир бўлганлигига шубҳа қолмайди. Шундай экан, Шарқда поэзия заршуносларидан қайси бири улуғ, деган масалада узоқ баҳслар олиб боришиб, «тақлидчини» афзал кўрганликларига ҳайратланмаса ҳам бўлади. Низомий ва Амир Хисрав – шунга ўхшаш ҳодисаларнинг чексиз қаторидан бир мисолгина, холос. Чунки форс адабиётининг бутун тарихи бу каби ҳодисалар билан тўлиб тошган. Биз бу ерда бадиий сўзнинг шарқона баҳоси талабларимизга мутлақо мос келмаслиги фактига дуч келамиз. Шарқ муаллифида биринчи ўринда сўз маданияти туради, ўринли бир қиёслаш, дабдабали бир метафора ҳақи мавзуга янги эпизод олиб киради, сюжетни у ёки бу томонга буриб юборади. Бадиий сўзга талаб сюжетнинг қурилишига кучли таъсир кўрсатади. Сюжет – бу асос, шоир ўзининг сархил нақшларини туширадиган тўр[1]. Агар биз унинг ижодини лозим бўлган тарзда баҳолашни истайдиган бўлсак, у ҳолда шу нақшдан келиб чиқиб иш кўришимизга, ислом мамлакатлари адабий ҳаётининг шу асосий факти билан ҳисоблашмоғимизга тўғри келади. Акс ҳолда, бизнинг баҳомиз доимо пуч бўлиб қолаверади ва ҳеч қачон илмий салоҳиятга эга бўлмайди.

3. Туркий адабиёт форсий адабиёт билан қиёсланганда, шу мулоҳазаларни назарда тутиш керак. Бироқ бундай ёндашув таҳлил тамойилини ўзгартириш заруриятини ҳам келтириб чиқаради. У ҳолда умумий гаплардан майда-чуйда унсурларга ўтишга, эътиборни алоҳида бир асарга қаратишга тўғри келади. Албатта, энг майда хоссаларни ҳам назардан соқит қилмаган ҳолда. Фақат шу йўл билан биз туркий адабиётнинг мусулмон маданиятида тутган ўрнини аниқлашимиз ва унинг айрим вакилларининг хизматини холисона баҳолашимиз мумкин.

Ушбу мақолада мен мазкур методни шарқий турк адабиётининг йирик намояндаларидан бири Мир Алишер Навоийнинг ижодида қўллашга ва «Лисон ут-тайр» достони Фаридуддин Атторнинг унинг учун тимсол бўлган «Мантиқ ут-тайр» асарига муносабати масаласини ечишга уриниб кўраман. Навоий ҳақида шарқшунослар кўп ёзганлар, бироқ бу ишлар, айтиш мумкинки, ҳозирча жиддий натижалар берганича йўқ. Биз Навоийда мумтоз шоирни

[1] Тўр – кашта тикишга мўлжалланган тур газмол (таржимон).

кўрган, унинг асарларидан завқ-шавққа тўлган М.Белэн [Belin 1981: 175-256, 281-357] ва М.Никитский [Никитский 1856]ларнинг ғоят мароқли тақризлари билан ҳам, Навоийни ҳар қандай оригиналликдан маҳрум, бунинг устига, шоир эмас, балки таржимон ҳисоблаган Э.Блоше [Blochet 1926: 95]нинг заҳар тилли тақризи билан ҳам танишмиз. Бундай келишмовчиликнинг пайдо бўлишига сабаб тадқиқотчиларимизга Навоийнинг форс шоирларига боғлиқлиги маълум бўлганлиги, бироқ улар бу боғлиқликнинг қандай шаклда ифодаланганини аниқламаганликларидир. «Таржима» терминининг ўзини шарқ адиблари асарларига нисбатан жуда эҳтиёткорлик билан қўллаш керак, чунки унинг биз билган маъноси Шарқ адабий шаклларига доимо ҳам мос келавермайди. Таржима деганда биз фақат таржимоннинг шахсияти йўқ даражага келтирилган асарни тушунамиз. Таржимон ўз олдига бошқа тилда ижод қилган муаллиф асарини ўз тилида, имкон борича, нафақат материал, шунингдек, формал нуқтаи назардан ҳам ҳеч қандай ўзгаришларсиз, аслига мос ҳолда тиклаш вазифасини қўяди. Бу тамойилдан чекиниш аслиятни пардозлашга олиб келади. Бугина эмас, аслиятдан аста-секин узоқлашиш, пировард натижада, шундай асарнинг яратилишига олиб келадики, энди у аслият билан тўрдан бошқа ҳеч қандай умумийликка эга бўлмайди. Навоийнинг тадқиқотчилари, асосан, унинг асарлари умумий мазмунини ўрганиш билан чекланганлар ва шу боис, табиийки, тўғри хулосаларга кела олмаганлар. Чунки масаланинг бундай қўйилиши шарқ эстетикаси нуқтаи назаридан энг муҳим саналган томонни мутлақо эътибордан четда қолдиради.

Мен ўз олдимга қўйган асосий вазифа – мужмал тақризлардан Навоийнинг форс намуналарига муносабатини аниқ ва холис таърифлашга ўтишдир. Шу билан бирга, мен, албатта, мавзу доирасини, имкон борича, қисқартиришим ва Навоийнинг ранг-баранг ижодидан қандайдир бир асарнигина танлашим лозим. Турли мулоҳазаларга кўра, мен ўз нигоҳимни “Лисон ут-тайр”га қаратдим. Биринчидан, форс сўфий адабиёти машғулотларимнинг асосий мавзусини ташкил қилади. Иккинчидан, Аттор ижоди билан, айниқса, яқиндан танишман. Чунки бу муаллифни кенг кўламда тавсифлаш учун узоқ вақтдан буён материал йиғиб келаман. Учинчидан, мазкур асарни тадқиқ этиш Навоийнинг сўфизмга муносабатига ойдинлик киритиш имконини ҳам беради. Бунинг устига, бу масала ҳали ҳеч ким томонидан ёритилган ҳам эмас.

Тадқиқотга киришишдан олдин менинг бу йўналишдаги машғулотим, маълум маънода, жасорат эканлигини таъкидлашим лозим, чунки туркий машғулотлар ҳеч қачон фаолиятимнинг асосий предмети бўлмаган. Шунинг учун ўзимдан бир мунча узоқ соҳага кириб борар эканман, адашишим мумкинлигини ҳам теран англайман. Бу жасорат учун ҳурматли туркийшуносларимиз мени кечирсинлар. Зеро, у умумий ишимизни олға суриш иштиёқи ва ушбу иш муайян фойда келтириши мумкинлигини англаш ҳосиласи ўлароқ юзага келди. Мазкур ҳолатда менда Шарқнинг машҳур анъанасига мурожаат этишдан – кузатилган хатоларни тўғрилашни, уларга нисбатан мурувватли бўлишни, бажарилган ишни эмас, балки унинг мақсадини баҳолашни сўрашдан бошқа чора қолмади.

4. Навоий «Қуш тили» ҳақида достон яратишга киришаётганда, нимага интилган ва унинг ўз салафига муносабати қандай бўлган? Бу саволга жавоб бериш қийин эмас, зеро, шоирнинг ўзи бу ҳақда батафсил маълумотлар берган. “Лисон ут-тайр”нинг охирида достоннинг ёзилиш сабаблари ҳақида ҳикоя қилинган. Бу ҳикоя жуда қимматли, чунки Навоий унда соф филологик маълумотлардан ташқари, ҳаёти саҳифаларидан ҳам бирини варақлайди ва ўзининг софлик ва фусункорлик билан тўла ёшлигининг ёркин манзарасини чизади. Атторнинг достони билан қизиқиш сабаблари ҳақида у шундай ёзади[1]:

[1] Қўлёзмани тайёрлашда мен Осиё музейида сақланаётган уч қўлёзмадан фойдаландим: № a 290 <E 1> (a), w 291 h <B 283> (в) ва ўқув бўлимидаги № 484 <Д 190> (c). унга асос қилиб (a)таҳририни олдим, чунки анча тўлиқ ва аниқ. Бу қўлёзмаларнинг батафсил тафсифини бермайман. (c) қўлёзмаси ҳақида қаранг: Manuscrits, p.168.

[5] a – л. 283a; b – л. 86б; c – л. 34a.

[6] ac اوستاد. [7] bc اوتسه. [8] b غربت.

[9] a вставляет کیم против метра. [10] b تاپیان.

[11] b سعله دین.

یادیما موندا غ کیلور بو ماجرا * کیم طفولیت چاغی مکتب ارا[5]
کیم چیکار اطفال مرحوم زبون * هر طرفدین بیر سبق ضبطی‌غه اون
ایمکانورلار چون سبق آزاریدین * یا کلام الله‌نینك تکراریدین
ایستابان تشخیص خاطر اوستاد * نظم اوقوتور کیم روان اولسون سواد
نثردین بعضی اوقور هم داستان * بو گلستان یانکلیغ و اول بوستان
منکا اول حالتدا طبع بوالهوس * منطق الطیر ایلاب ایردی ملتمس
تاپتی ساکن ساکن اول تکراردین * ساده کونکلوم بهره بو گفتاردین
طبع اول سوزلارکا بولغاج آشنا * قیلمادی میل اوزکا سوزلارکا یانا
عادت ایتدیم اول حکایت‌لاریدا * قوش مقالیدین کنایت‌لاریدا
چون بیرار سوزدین تاپیب طبعیم گشاد * تاپسام ایردیم کیم نیدور آندین مراد
زوقی کوب خوشحال ایتار ایردی مینی * شرحی، آنینك لال‌ایتار ایردی مینی
چون بو احوالیمغه بولدی امتداد * بولدی اول دفترغه غالب اعتقاد[6]
ایلا کیم ایلدین اوزولدی الفتیم * اول کتاب ایردی انیس خلوتیم
خلق رسمی سوز لاریدین قیل و قال * اولسه[7] طبعیم‌غه یتارایردی ملال
عاقبت عاشق ایلادی شیدا مینی * ایلا مشعوف ایتی بو سودا مینی
کیم دیدیم عزلت[8] ایشیکین آچقامین * دهر بی معنی ایلیدین قاچقامین
آنکلاغاج اطفال ایلاب شور و شین * استماع ایثی بو سوزنی والدین
وهم غالب بولدی[9] آنداق کیم عوام * کیم ایرور سوز آتشتین و طبع خام
بولماغای کیم طبع بیرکای تلبه‌لیك * حیککولوك بولغای صلاحیدین ایلیك
تاپشوروب[10] دفترنی معدوم ایتی‌لار * شغلیدین[11] کونکلوم‌نی محروم ایتی‌لار

منع کلی قیلدیلار اول حالدین * منطق الطیر اوزرا قیل و قالدین
چون آرادین اوتی بیر عهد بعید * اولدیلار اول حالتیمدین نا امید
لیك چون یادیمدا ایردی اول کلام * یاشورن تکرار ایتار ایردیم مدام
آندین اوزکا سوزکا میلیم آز ایدی * قوش تیلی بیرلا کونکول همراز ایدی
ترك نظمیدا چو تارتیب من علم * ایلادیم اول مملکت‌نی یکقلم
تورت دیوان بیرلا نظم پنج کنج * دست بیردی چیکماین اندوه و رنج[12]
نظم و نثریم کاتب تحسین‌شناس * یازسا یوز مینك بیت ایتار ایردی قیاس
مونچه کیم نظم ایچرا قیلدیم اشتغال * خاطریمدین چیقماس ایردی بو خیال
کیم بو دفترغه بیریب توفیق حق * ترجمه رسمی بیلا یازسام سبق
لیك سوز دشوار ایدی مین ناتوان * بارماس ایردی خامه‌غا ایلیکیم روان
عاقبت کوردیم که عمر ایلار شتاب * اولسام و قالسه و بیلمای بو کتاب
اول جهان ساری بوارمان ایلتکوروم * بویلا اوتدین داغ حسران ایلتکوروم
نیچه بو ایشکا کونکول مشعوف ایدی * کوییا کیم وقتی‌غه موقوف ایدی
آلتمیش‌غه عمر قویغاندا قدم * قوش تیلین شرح ایتکالی یوندوم قلم
شیخ نینك روحیدین استمداد[13] ایتیب * کورکاج استعداد اول امداد ایتیب
ایردی یاریم کیچه اشغالیم چاغی * طبع بو معنی‌غه مشغول اولماغی
خامه رفتارین نیچه سوردوم[14] نیچه * قیرق ایلیگ بیت هر یاریم کیچه
صفحه‌غا یازمای قراریم یوق ایدی * بو رقم‌دا اختیاریم یوق ایدی
شیخ روحیدین یتیب کوب اهتمام * قیلدیم آز فرصت‌دا ارقامین تمام
سوز دقیق‌ایردی و معنی آنداکم * کرچه قیلدم اوز اوزومکا اشتلم
شیخ روحیدین ولی‌یتی کشاد * کیم مرادین تاپتی اوشبو نامراد
کرچه غواصی چیکیب رنج و عنا * اوزنی بو دریاغه ایلاب آشنا
درغه کر تاپماس ایسه هم دست‌رس * ییغسه دریا موجیدین خاشاك و خس
هم[15] قوروتسه و آنی قیلسه اوتون * یاروغای ویرانه‌سی بولمای توتون
مین بو دریا ایچرا در پاك‌نی * یاپمایین ییغدیم ایسه خاشاك‌نی
نیلایین بو ایردی مقدوروم منینك * فانی اولدی طبع مهجوروم منینك
ساچتی ایرسا ناظم عالیمکان * عالم اهلی اوزرا نقد بحر وکان
موندین ارتوقراق حد ایرماستور منکا * جودینی و صف ایلاسام بس تورمنکا
بودور امیدیم که هر کیم سالسه کوز * کیم حرارت سالسه کونکلیغه بو سوز
شیخ انفاسیغه آنی حمل ایتیب * فیض تاپغای کامیغه یعنی ییتیب
ییزنی داغی آندا کورکای بیر طفیل * قیلماغای کونکلی ایکی لیك ساری میل

Ёдима мундоқ келур бу можаро,
Ким туфулият чоғи мактаб аро,
Ким чекар атфол марҳуми забун,
Ҳар тарафдин бир сабақ забтиға ун.
Эмгонурлар чун сабақ озоридин,
Ё «Каломуллоҳ»нинг такроридин.
Истабон ташхиси хотир устод,
Назм ўқутурким равон бўлсун савод.
Насрдин баъзи ўқур ҳам достон,
Бу «Гулистон» янглиғу ул «Бўстон».
Менга ул ҳолатда табъи булҳавас
«Мантиқут-тайр» айлаб эрди мултамас.
Топти сокин-сокин ул такрордин
Сопда кўнглум баҳра ул гуфтордин.
Табъ ул сўзларга бўлғоч ошно,
Қилмади майл ўзга сўзларга яно.
Одат эттим ул ҳикоятлар била,
Қуш мақолидин киноятлар била.
Чун бирар сўздин топиб табъим кушод,
Топсам эрдиким недур ондин мурод,
Завқ кўп хушҳол этар эрди мени,
Шарҳи онинг лол этар эрди мени.
Чун бу аҳволимға бўлди имтидод,
Бўлди ул дафтарга ғолиб эътиқод.
Ўйлаким элдин узулди улфатим,
Ул китоб эрди аниси хилватим.
Халқ расми сўзларидин қийлу қол –
Ўтса табъимға етар эрди малол.
Оқибат ишқ айлади шайдо мени,
Ўйла машъуф этти бу савдо мени, -
Ким дедим узлат эшигин очқомен,
Даҳри бемаъни элидин қочқомен.
Онглағоч атфол айлаб шўру шайн,
Истимоъ этти бу сўзни волидайн.
Ваҳми ғолиб бўлди андоқким авом,
Ким эрур сўз оташину табъ хом.
Бўлмағойким даст бергай телбалик,
Чеккулук бўлғой салоҳидин илик.
Ёшуруб дафтарни маъдум эттилар.
Шуғлидин кўнглумни маҳрум эттилар.
Манъи кулли қилдилар ул ҳолдин,
«Мантиқ ут-тайр» узра қилу қолдин.
Чун ародин ўтти бир аҳди баъид,
Бўлдилар ул ҳолатимдин ноумид.
Лек чун ёдимда эрди ул калом,
Ёшурун такрор этар эрдим мудом.
Ондин ўзга сўзга майлим оз эди,
Қуш тили бирла кўнгул ҳамроз эди.
Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни яккалам.
Тўрт девор бирла назми панж ганж,
Даст берди чекмайин андуҳу ранж.
Назму насрим котиби тахминшунос,
Ёзса, юзминг байт этар эрди қиёс.
Мунчаким назм ичра қилдим иштиғол,

Хотиримдин чиқмас эрди бу хаёл, -
Ким бу дафтарға бериб тавфиқ ҳақ,
Таржума расми била ёзсам варақ.
Лек сўз душвор эди, мен нотавон,
Бормас эрди хомаға илким равон.
Оқибат кўрдумки умр айлар шитоб,
Ўлсаму қолса дейилмай бу китоб.
Ул жаҳонсори бу армон элткум,
Бўйла ўтдин доғи ҳирмон элткум.
Неча бу ишга кўнгул машъуф эди,
Гўиёким вақтиға мавқуф эди.
Олтмишқа умр қўйғонда қадам,
Қуш тилин шарҳ этгали йўндум қалам.
Шайхнинг руҳидин истимдод этиб,
Кўргач истимдод, ул имдод этиб,
Эрди ёрим кеча ашғолим чоғи,
Табъ бу маъниға машғул ўлмоғи.
Хома тафторин неча сурсам неча,
Қирқ-эллик байт ҳар ярим кеча –
Сафҳаға ёзмай қарорим йўқ эди,
Бу рақамда ихтиёрим йўқ эди.
Шайх руҳидин етиб кўп иҳтимом,
Қилдим оз фурсатда арқомин тамом.
Сўз дақиқ эрдию маъни онда кам,
Гарчи қилдим ўз-ўзумға ушталам.
Шайх руҳидин вале етти кушод,
Ким муродин топти ушбу номурод.
Гарчи ғаввоси чекиб ранжу ано,
Ўзни бу дарёға айлаб ошно, -
Дурға гарчи топмаса ҳам дастрас,
Йиғса дарё мавжидин хошоку хас,
Ҳам қурутсаю они қилса ўтун,
Ёруғой вайронаси бўлмай тутун.
Мен бу дарё ичра дурри покни –
Топмайин, йиғдим эса хошокни.
Найлайин бу эрди мақдурум менинг,
Қонеъ ўлди табъ маҳжурум менинг.
Сочти нозими олий макон,
Олам аҳли узра нақди баҳру кон.
Мундин ортуғроқ ҳад эрмастур манга,
Жудини васф айласам басдур манга.
Будур уммидимки ҳарким солса кўз,
Ким ҳарорат солса кўнглиға бу сўз, -
Шайх анфосиға они ҳамл этиб,
Файз топқой комиға яъни етиб.
Бизни доғи онда кўргай бир туфайл,
Қилмағай кўнгли икилик сори майл.

Кўринадики, Навоий Атторнинг достони билан жуда эрта қизиққан, бироқ фақат олтмиш ёшга етганда, поэтик санъатда катта тажриба тўплагандан кейингина унинг устида ишлашга журъат этади. Узоқ йиллар давом этган юқори лавозим ортда қолган, шарқий туркий шоирларининг энг буюги деб эътироф этилган йиллар. Шунга қарамасдан, у эркин тақлидчи бўлиб қолишни истамайди ва “*Мантиқ ут-тайр”ни* таржима қилишга аҳд қилади. Бироқ унда улуғвор вазифани уддалаш учун куч йўқ. Таржима жараёни катта қийинчиликлар билан кечмоқда. Навоий ўзининг сўнгги муваффақиятини марҳум шоир «руҳининг мадади» билан изоҳлайди. Бу арзи ҳол соф тасаввуфий характерда бўлса-да, муайян даражада аниқ асосга

эга. Навоий, шубҳасизки, фақат “*Мантиқ ут-тайр”ни* ўрганиш билан қаноатланмаган. Шу боис Атторнинг бошқа асарларини ҳам қунт билан ўқиган. Бу эса, албатта, “*Мантиқ ут-тайр”даги* мураккаб ўринларнинг тушунилишини анча осонлаштирган. Шоир Атторнинг асарларидан яна қуйидагиларни санаб ўтади: ***“Мусибатнома”, “Илоҳийнома”, “Уштурнома”, “Ҳалложнома”***, қасида, ғазал ва рубоийлар, “***Тазкират ал-авлиё”***. Бу рўйхат тўлиқ эмас. Негаки, Атторнинг қуйидаги йирик асарлари кўрсатилмаган: ***“Асрорнома”, “Жавҳар аз-зот”*** ва бошқалар. Атторнинг ***“Мазҳар ал-ажойиб”*** ва ***“Лисон ал-ғайб”*** каби шиа руҳидаги достонларининг мутлақо тилга олинмагани характерли. Унинг фақат мўътадил исломнинг асосий арконларига ихтилофлар кузатилмайдиган асарларигина танлаб олинган.[1]16

Навоийнинг ўз вазифасига нақадар жиддий ёндашганлигини унинг охирги натижадан қониқмаганлигидан ҳам кўриш мумкин. Тўғри, бу шикоятларнинг самимий эканлигига ишониш жуда қийин. Деярли ҳар бир форс шоири ўз асаридаги камчиликларни кўрсатишни, ўқувчида уларга нисбатан марҳаматли бўлишни сўрашни ўз бурчи деб билади ва бу адабий анъана тусини олган, унга амал қилиш эса одоб билан муомала қилишни талаб қилган.

Бироқ Навоийнинг арзи ҳоли қуруқ расмиятчилик эмас – кўпдан бери ният қилинган таржиманинг орқага сурилиб келганининг ўзиёқ шундан далолат берадики, у бу вазифани бажариш йўлида қийинчиликларга дуч келиши мумкинлигини теран англаган.

Хуллас, биз Навоийнинг Аттор достонини таржима қилишга интилганини ва ўзини буюк форс сўфийсининг фақат ювиндихўри атаб, муаллифлик даъво қилмаганини аниқладик. Кўрайлик-чи, у бу вазифани қандай уддалади экан.

5. “***Лисон ут-тайр”*** қурилиши таҳлилига ўтишдан олдин (бу ишимизнинг асосий қисмини ташкил этади), шоирнинг бу асарда қўллаган тахаллуси ҳақидаги масалага тўхтаб ўтиш лозим. Мир Алишер ўзининг туркийда ёзилган шеърларида Навоий тахаллусини, форсий шеърларида эса Фоний тахаллусини қўллагани маълум.

Шунга асосланиб айтиш мумкинки, ***“Лисон ут-тайр”****га*, албатта, биринчи тахаллус қўлланиши керак эди. Бироқ амалда бунинг аксини кўрамиз. Ўзининг поэтик нисбаси ҳақида мана у нима дейди.[2]17

شعر صنعتین که قیلدیم ابتدا * ترك الفاظی بیلا قیلدیم ادا
ایلاکیم هر کیمسه نیکیم قیلغوسی * بعضی ایشدا بار آنینك بیر[18] بیلکوسی
کیم اوزی تخصیص‌غا املادور اول * مهر یا توقیع یا تمغادور اول
صفحهٔ زیباسی نظم انشاسی‌دور * کیم تخلص ناظمی تمغاسی‌دور
بو[19] نشانی بیرلا تاپتی امتیاز * نی ورق کیم نظم قیلدی اهل راز
کیم بو سعدی یا نظامی نینك دورور * یابو خسرو یا بو جامی‌نینك دورور
فارسی نظم ایچرا چون سوردم قلم * نظم‌نینك هر صنعی‌نی قیلدیم رقم
منکه ترك الفاظیغه ایلاب شروع[20] * نظم تاپتی طبع کلکیم‌دین فروغ
چون سحاب طبعیم اولدی درفشان * نظمیما ایردی نوائی‌دین نشان
دهر باغیدا اولوب کامیم روا * کامرانلار تاپتی نظمیم دین نوا

[1] Шиа руҳидаги достонлар келтирилмаганлигини, эҳтимол, Навоийнинг сунний мазҳабга мансуб бўлганлиги билан ҳамда Нишопурда Атторга қарши бошланган таъқибдан кейин бу достонлар йўқ қилиб ташланганлиги ва шу боис Навоийга номаълум бўлганлиги фактлари билан тушунтириш мумкин.

[2] [17] а – л. 289 б; б – оп; с – л. 36 а. [18] а – оп.

[19] с یوز. [20] а وقوع

[21] Қўлезма. مراد, тахрирга мухтож.

[22] Қўлезма.مراد, қофия йўқ.

[23] Қаранг: Самойлович, 1111 б.

[24] Яъни турли шаклларга бўлинган.

[25] Ёки «мусиқа». *нава – Нава’* сўзлари сўз ўйини.

فیض یتکاج اول معانیدین منکا * تاپتی بیلکو نظم فانیدین منکا
چون لسان الطیر آغاز ایلادیم * طرفه قوشلار بیرلا پرواز ایلادیم
موندا انسب ایردی کیم تورکاج نوا * بولسه نظمیمغه نوائیدین ادا
کیم نوا قوشلار تیلی الحانیدور * دلکش افغانی حزین دستانی دور
ترك اسلوب ایردی هم بو داستان * تاپغودیك ایردی نوائیدین نشان
بور قمدا فانی ایلارکا لقب * مستمع بولغانغه آیتور مین سبب
کیم بو دفتر نظمیدین کل مراد * چونکه مرجع میلی ایردی و معاد [21]
موندا فانی بولمای ایش بولماس مرام [22] * فانی آندین تاپتی نظمیم اختتام
کیم بو دفتر ایچرا شیخ معنوی * کیم دیمیش قوشلار دیلیدین مثنوی
سیر اول قوشلازغه کیم فن ایلامیش * یتی وادی چون معیّن ایلامیش
چکتوروب قوشلارغه کوب رنج و عنا * سونغکی منزل بولدی وادی فنا
کرچه بو ایکی تناسب بارایدی * نظمیما هم بو تخلص بار ایدی
کر تخلص موندا فانی ایلادیم * بو تناسبلاردین آنی ایلادیم
گر سبب ایستاب بیرا و قیلسه خطاب * شرح قیلغان سوز آنکا بستوز جواب

Шеър ҳар синфинки қилдим ибтидо,
Турк алфози била топти адо.
Ўйлаким ҳар кимса неким қилғуси,
Баъзи ишга бор онинг бир белгуси.
Ким ўзи тахсисига имлодур ул,
Муҳри ё тавқиъ ё тамғодур ул.
Сафҳа дебосию назм иншосидур,
Ким тахаллус нозими тамғосидур.
Бу нишони бирла топти имтиёз,
Не варақким назм қилди аҳли роз –
Ким бу Саъдий ё Низомийнинг дурур,
Ё бу Хисравнинг, бу Жомийнинг дурур.
Форсий назм ичра чун сурди қалам,
Назмнинг ҳар синфини қилди рақам.
Менки турк алфозиға айлаб шуруъ,
Назм топти табъу килкимдин вуқуъ.
Чун саҳоби табъим ўлди дуршифон,
Назмима эрди Навоийдин нишон.
Даҳр боғида бўлуб комим раво,
Комронлар топти назмимдин наво.
Файз еткоч ул маонийдин манга,
Топти белгу назми Фонийдин манга.
Чун «Лисон ут-тайр» оғоз айладим,
Турфа қушлар бирла парвоз айладим.
Мунда ансаб эрдиким тузғоч наво,
Бўлса назмимға Навоийдин адо, –
Ким наво қушлар тили алҳонидур,
Дилкаш афғони ҳазин достонидур.
Туркий услуб эрди ҳам бу достон,
Топқудек эрди Навоийдин нишон.
Бу рақамда Фоний айларга лақаб,
Мустамаъ бўлғонга айтурмен сабаб.
Ким бу дафтар назмидин кулли мурод,

Чунки муржеъ майли эрдию маод.
Мунда Фоний бўлмай иш ўлмас тамом,
Фоний ондин топти назмим ихтимом.
Ҳам бу дафтар ичра Шайхи маънавий,
Ким демиш қушлар тилидин маснавий,
Сайр ул қушларғаким фан айламиш,
Етти водий чун муайян айламиш.
Чектуруб қушларға кўп ранжу ано,
Сўнгғи манзил бўлди водийи фано.
Гарчи бу икки таносиб ёр эди,
Назмима ҳам бу тахаллус бор эди.
Гар тахаллус мунда Фоний айладим,
Бу таносиблардин они айладим.
Гар сабаб истаб биров қилса хитоб,
Шарҳ қилғон сўз анга басдур жавоб.

Бошқача айтганда, Навоий тахаллуслари шеърларининг тилига эмас, балки уларнинг фақат мазмунига асосланади. Шу билан бирга, Фоний тахаллуси бу ерда достоннинг тасаввуфий характерда эканлигини ҳам таъкидлаши лозим бўлган кўринади.[1]27

6. Атторнинг Гарсен дў Тасси нашрга тайёрлаган ***"Мантиқ ут-тайр"*** достони кириш, 24 мақола ва хулосадан иборат. Бу нисбатан йирик бўлимлар, ўз навбатида, **ҳикоят** деб аталувчи қатор майда фаслларга ҳам бўлинади. Бироқ буни дастлабки бўлиниш деб ҳисоблаш қийин, негаки, Шарқ қадимги қўлёзма ва тошбосмаларининг катта қисми бундай бўлинишни билмайди ва, одатда, нисбатан йирик бўлакларга бирлашмайдиган кичик бобларни ўз ичига олади.

Айнан шу шаклни биз Навоийда ҳам кўрамиз. Унинг достони 176 та унча катта бўлмаган боб ва хотимадан иборат. Бу боблар рақамланмаган, уларнинг турли қўлёзмалардаги сарлавҳалари бир-бирига мос ҳам эмас. Улар, эҳтимол, форс шоирларининг аксариятида бўлгани каби кейинчалик қилинган қўшимчалардир. Бироқ мен фойдаланган ҳар учала қўлёзмада боблар тартиби ўзгармаган ва ўзгартирилиши ҳам даргумон, чунки воқеа ривожининг мантиқий оқими ҳеч қандай алмаштиришларга имкон қолдирмайди.

Биринчи парча Атторда ҳам, Навоийда ҳам махсус сарлавҳага эга эмас ва Аллоҳга ҳамдлардан иборат: дунё яратилишининг тасаввуфий концепцияси,[2]28 Одам Ота тарихи, Шайтоннинг қувилиши ва Одам Отанинг жаннатдан ҳайдалиши умумий тарзда баён қилинади. Навоий аслиятга умумий тарзда ёндашади, бироқ уни аниқ беришга ҳаракат қилмайди ва жуда катта чекинишларга йўл қўяди. Аксарият ҳолатларда гапнинг фақат умумий маъносигина берилган, тимсоллар мутлақо бошқа. Буни биз биринчи байтдаёқ кўришимиз мумкин:

H	A
جان قوشی چون منطق راز ایلاکای	آفریـن جـان آفـریـن پـاك‌را
تنکری حمدی بیرلا آغاز ایلاکای[29]	آنکه جان بخشید مشتی خـاك‌را

[1] Айтиш мумкинки, Фоний тахаллусини фақат сўфий дунёқарашли шоир қўллаши мумкин. Навоийдан келтирилган мисралар ҳеч қандай гумонга ўрин қолдирмайди: шоир бу тахаллусни фақат тасаввуф таълимоти билан танишгандан кейин илк марта қўллагани аниқ.

[2] Менинг «Фаридуддин Атторда тасаввуфий космогония» номли мақоламга қаранг: -ЯС, 111, стр.81-98. 29. а-л. 262 б; b – л. 1б, c – 1. 1б.

[29] a – л. 262б; b – л. 1 б, c – л. 1 б.

Офарин, жон офарин, покро,
Онки жон бахшид масти хакро.
(Жон қуши чун мантиқи роз айлагай,
Тенгри ҳамди бирла оғоз айлагай.)

Атторнинг услуби жуда ўтли, шеърлари дами қайтган ҳайқириқлар билан тўлган, ҳикоя баёни доимо **муножот** – Худога қаратилган оташин илтижолар билан бўлиниб туради. Дунёнинг яратилиш тарихи Атторда батафсилроқ баён қилинган, Навоий эса Шайтоннинг қувилишига кўпроқ ўрин ажратади. Бироқ Аттор образи Навоий фикрлари ривожига ҳамиша туртки бўлиб туради. Шу билан бирга, Навоий яратган образ, қуйидаги байтдан кўриниб турганидек, бадиий юксаклик даражасига кўтарилган:

H	A
بحر اوزا جنگ ایلادی توفراغدین	کوه‌را میخ زمین کرد از نخست
[30]جنگ اوزا لنکر یاسادی تاغدین	پس زمین‌را روی از دریا بشست

Кўҳро михи замин кардас нахўст,
Пае заминро рўйи аз дарё бешуст.
(Баҳр уза жўнг айлади туфроғдин,
Жўнг учун лангар ёсоди тоғдин.)

Баъзан образ анча кенгайтирилган шаклда қўлланади. Бунинг устига, айрим ҳолатларда, ҳатто, аслият қофияси ҳам сақланади:

H	A
رازی مخفی گنج اولوب بیر طرفه جسم	گنج در قعرست و گیتی چون طلسم
صنعی‌دین اول گنج حفظیغه طلسم	بشکند آخر طلسم بند جسم
هم طلسم اول مخزن اوزره هم امین	
[32]آفرین صنعینك‌غا ای جان آفرین	

[1]31

Ганж дар қаҳр асту чун тисм,
Бешиканад охир тилсим баъун жисм.
(Рози махфий ганж ўлуб бу турфа жисм,
Сунъидин ул ганж ҳифзиға тилсим.
Ҳам тилсим ул махзан узра, ҳам амин,
Офарин сунъунгга, эй жон, офарин.)

Иккинчи мисолда Одам Ота билан Шайтоннинг қувилишидаги фарқ суфизмнинг севимли мавзуларидан бири тарзида ҳикоя қилинади:

[1] ab – ibid.; c – оп.

[31] Мен Навоийда вазн масаласини очиқ қолдирдим. Келтирилган мисоллар ҳар иккала достонда ҳам айни бир вазн (*рамал*) қўлланганини кўрсатади. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, чунки у барча тақлидий асарларда, машҳур асарга «жавоб» (*назира*)ларда форс адабиётида доимо айнан сақланади (қасида ва ғазалларда, ҳатто, қофия ҳам).

[32] a – л. 262 б: b – л. 2б; c – оп.

H

اول شرفلار بیرلا آنداغ پیش خیل
کیم عیان ایلاب تکبّر ساری میل
تا ابد مردود و ملعون ایلابان
عبرتی آفاق گردون ایلابان...
بولدی سرکشلیکدا آنینك آفتی
عجز تفراقلیغ بو بیرنینگ رافتی[33]

A

وآن یکی کز سجدهٔ او رو بتافت
مسخ و ملعون گشت این سر درنیافت

Ва он яке ки аз саждаи ў рў бетафт,
Масху малъун гашт ин сар дар набафт.
(Ул шарафлар бирла андоқ пеши хаёл,
Ким аён айлаб такаббур сори майл.
То абад мардуду малъун айлабон,
Ибрату офоқу гардун айлабон.
Бўлди саркашликдин онинг офати,
Ажзу туфроғлиқ бу бирнинг рофати.)

Икки муаллифимиз дунёқарашидаги фарқни қайд этиш ҳам, қуйидаги сатрларда яққол кўзга ташланиб тургандек, мароқли:

H

هم اوزی اول بیرنی معلول ایلاکان
هم اوزی اول بیرنی مقبول ایلاکان
اولنی قلیدی بونی قلیدی او بیلور
اول بو قیلماس هر نه قیلسه او قیلور[34]

A

در نگر کین عالم و آن عالم اوست
نیست غیر او و گر هست او هم اوست

Дар нигар киноламу он олами ўст,
Нест ғайру ў ва гар хаст у ҳам ўст.
(Ҳам ўзи ул бирни маълул айлаган,
Ҳам ўзи бу бирни мақбул айлаган.
Ул не қилди, бу не қилди – ул билур;
Ул бу қилмас, ҳар не қилса – ул қилур.)

Яъни бу, бир томондан, Аттордаги ошкора пантеизм, иккинчи томондан, ирода эркинлиги ҳақидаги масаланинг бу муаммо (*била ҳайф*) ортодоксал ечимига жуда яқин шаклда талқин этилиши. Аттордаги кескин қарашлар юмшатилган ва ҳақиқий ислом доирасига киритилган[1]35. Аттор концепциясининг бундай ўзгартирилишига кейин ҳам дуч келаверамиз.

Аттор кириш боб[2]36 216-байтида ўзининг гуноҳкорлигидан нола чекишга ўтади. Бунга Навоийдаги алоҳида, مناجات بدرگاه قاضی الحاجات сарлавҳали *иккинчи* боб мос келади. Биз бу ерда яна жуда характерли тафовутга дуч келамиз. Аттор масалани жуда умумий тарзда, деталларга берилмасдан, талқин қилади. Унинг фикрича, энг катта гуноҳ – ўзининг индивидуал тарзда мавжудлиги, унинг «мени» дунё муҳаббати уммонига сингиб кетмаганлиги фактидир. Навоий ўзининг қатор гуноҳларини санайди, Худодан уларни кечиришни сўрайди ва қуйидагиларни ножўя хатти-ҳаракат сифатида келтиради:

[1] a – л. 263 б; b – л. 2 б; c – л. 1 б.
Ўша ердаги.
Навоий мисралари Қуръон машҳур оятининг (VIII, 17) و ما رمیت اذ رمیت و لکن الله رمی мутлақо эркин талқинидир.

[2] Атторда кириш боб Навоийда тушириб қолдирилган қароқчи ва унинг хотини ҳақидаги ҳикоят билан тугайди.
a – л. 263a: b – л. 3б; c – л. 2a.

قیلمادیم عمریمدا بیر رکعت نماز * سر بسر محض نیاز ای بی نیاز
هرگز آنداق قویمادیم توفراقغه باش * کیم کیراکلکیك بولماغای باشیمغه تاش
بیرمادیم هرگز کداغه بیر درم * تا اوزومنی کورمادیم اهل کرم
توتمادیم آتنیك قیلیب فرزانه‌لیغ * سبحه ایلدین آسمایین یوز دانه‌لیغ
بیر عمل هرگز ریاسیز قیلمادیم * زرق سیز بیر دم اوزو منی کورمادیم[37]

Қилмадим умрумда бир ракъат намоз,
Сар-басар маҳзу ниёз, эй бениёз.
Ҳаргиз андоқ қўймадим туфроққа бош,
Ким кераклик бўлмағой бошимға тош.
Бермадим ҳаргиз гадоға бир дирам,
То ўзумни кўрмадим соҳиб карам.
Тутмадим отинг қилиб фарзоналиқ,
Сабҳа элдин осмойин юз доналиқ.
Бир амал ҳаргиз риёсиз қилмадим,
Ризқсиз ҳаргиз ўзумни билмадим.

Навоийнинг сўзлари самимий ва илиқ, бироқ кўлами Атторникидан мутлақо бошқа. Бу энди мистика эмас, балки исломни эътиқод билан идрок этиш даражасида қоладиган, коинотнинг, биз форсий пантеистда кўрганимиздек, чексиз кенгликларида парвоз қилмайдиган диний туйғудир. Шундан кейин ҳар иккала шоирда ҳам Пайғамбар саловатига бағишланган боб келади. Ҳар иккаласи ҳам тахминан бир хил анъанавий образларни яратади. Шунинг учун уларни батафсил кўриб чиқиш шарт эмас. Фақат қайд қилишим мумкинки, Навоий алоҳида муҳаббат билан *меърож* воқеасига тўхталади, Пайғамбарнинг барча самовий гумбазлар орқали ўтганлиги манзарасини чизади ва даврининг мунажжимлик таълимотлари ҳақидаги билимларни аъло даражада эгаллаганлигини намойиш этиб, бурж белгиларини келтиради. Бу боб Навоийда бошдан оёқ беадад гўзал сўз ўйинлари ҳамда тимсоллардан иборат ва техник нуқтаи назардан баркамолликнинг олий нуқтасидир. Бироқ қайд этмаслик ҳам мумкинмаски, композицион жуда содда ўша парча Атторда жуда илиқ ва самимий. Атторда бу боб сувда чўкаётган болани қутқазаётган она ҳақидаги ҳикоят билан тугайди. Навоий эса уни тушириб қолдирган.

Аттор достонининг навбатдаги тўрт боби – биринчи тўрт халифа таърифини Навоийда ҳам кўрамиз, фақат бир фарқли томон билан: ҳар бир таърифдан кейин унча катта бўлмаган ҳикоят келади. Мавзу халифаларнинг таржимаи ҳолларидан олинган ва унинг вазифаси таърифланаётган шахснинг ўзига хос хусусиятларини зийнатлаб кўрсатишдан иборат. Шундай қилиб, Навоийнинг баёни нисбатан аниқ ва Атторнинг қуруқ ва формал таърифларидан анча мароқли. Қизиғи шундаки, бу боблардан ҳар бирининг дастлабки сатрлари форсий аслиятнинг деярли аниқ ифодасидир. Абу Бакр (4-боб):

H	A
اول که سلطان رسلغه یاردور	خواجهٔ اول که اول یار اوست
ثانی اثنین اذ هما فی الغاردور	ثانی اثنین اذ هما فی الغار اوست
ʿОмар (гл. 6):	(б. 406)
اول که پیغمبرغه همدم ایردی اول	خواجهٔ شرع آفتاب جمع دین
شبهه‌سیز فاروق اعظم ایردی اول	ظل حق فاروق اعظم شمع دین
ʿОсман (гл. 8):	(б. 419)
او حیا کانی نور العین ایدی	خواجهٔ سنت که نور مطلق است
ایلا کیم عینین ذی النورین ایدی	بل خداوند دو نور بر حق‌است
	(б. 431)

Хожаи аввалки аввал ёри ўст,
Сони исноти аз ҳуна филғари ўст.
Хожаи шаръи офтоб жамъи дин,
Зилли Ҳақ форики аъзам Шамъидин.

Хожаи суннатки нури мутлақ аст,
Бал хузованд ду нур барҳақ аст.

(Улки султони расулға ёрдур,
Сони истаганиз ҳуна филғордур.

Улки пайғамбарға ҳамдам эрди ул,
Шубҳасиз, форики аъзам эрди ул.

У ҳаё кони нурул айнл эди,
Айлаким айнайни зи нурайн эди).

Алининг васфи (10-боб) Навоийда Атторникидан бир мунча фарқ қилади, гарчи Навоий шиа доираларда кенг тарқалган ва Атторнинг сохта хадис - علی بابها дан олиб ишлатган икки иборасини ишлатган бўлса ҳам: مظهری عجائب.[1]38

Киритма бобларда Навоий қуйидаги мавзуларни қўллайди: 5-боб. Абу Бакр **закотни** ман қилишни талаб қилган мусулмонларга қарата шариатдаги «бир ипни» ҳам ўзгартиролмаслигини айтади. 7-боб. Мадина талон-торож қилингандан кейин Умар ўлжадан ўзига ҳеч нарса олмайди ва барча улушларини **байт ал-мол**га беради. 9-боб. Одамлар келишганда, Пайғамбар оёқларини узатиб ўтирар, бироқ Умар келганда эса унинг нафсониятига тегмаслик учун оёқларини йиғиштириб оларди. 11-боб. Душман найзасининг учи Алининг суягига кириб қолади ва яқинлари унинг дардини кучайтирмасдан, қандай чиқариб олишни билмайдилар. Пайғамбар бу ишни Али ибодатга берилган пайтда қилишни маслаҳат беради, чунки намоз пайтида у ташқи дунёнинг мавжудлигини шу даражада унутадики, ҳатто, оғриқни ҳам сезмайди. Пайғамбарнинг айтганини қиладилар. Бундан хабар топган Али хулоса қилади:

کیم خلاص اولماق اجل پیکانیدین
ممکن ایرماس جز نبی احسانیدین

Ким халос ўлмоқ ажал пайконидин,
Мумкин эрмас жуз наби эҳсонидин.

Биринчи халифалар таърифидан кейин Навоий Аттор мадҳига ўтади (12-боб), унинг энг муҳим асарларини қайд этади ва ўз ниятининг амалга ошишида унинг руҳидан мадад сўрайди. Бу ерда келтирилган асарларни мен юқорида эслатдим. Аттор достонининг шу ерида Навоий тушириб қолдирган шиалар ва суннийлар ўртасидаги душманлик ҳақидаги жуда муҳим бир боб бор. Бунда Аттор ҳижрий IV-V асрлар форс сўфийлари орасида одат тусига айланган яраштирувчилик позицияда туради[2]39. Бир томондан, у шиаларни Умарга нисбатан адолатли бўлишга чақирса, иккинчи томондан, сўфийларга Али ўз салафларига душманлик кайфиятида бўлмаганини, бинобарин, жамоат адоватни тўхтатиши кераклигини тушунтиради. Ушбу ўринлар жуда майда-чуйда тафсилотлар билан безатилган. Табиийки,

[1] Атторнинг машҳур достони сарлавҳаси (*Мазҳар ал-ажойиб*) ни эсланг. Шу сарлавҳа учун Аттор жонажон Нишопуридан қувғин қилинган эди.

[2] Масалан, қаранг, *Китаб ат таарруф* даги Калабади ўрни (қўлёзма.Ленинград университети кутубхонаси, № 396, с. 145б).

و اجمعوا ان الاقتداء بالصحابه واجبا وسكتوا عن القول فيما كان بينهم من التشاجر.....
و لا يرون الخروج على الولاة و ان كانوا ظلمة....و رأوا التشاغل بما لهم و عليهم اولى
من الخصومة فى الدين الخ.

Навоий буларни ҳам тушириб қолдиради. Шу ерга келганда, ҳар иккала шоирда ҳам кириш қисм тугайди ва ҳикоя бошланади.

Кириш қисми таҳлили шуни кўрсатдики, гарчи Навоий, ўзи таъкидлаганидек, Атторга боғланган бўлса-да, бироқ шунга қарамасдан, ушбу бобнинг ўзиёқ форсча аслиятнинг эркин баёни ҳисобланади. Энг муҳим тафовут сифатида Атторнинг кескин фалсафий қарашлари юмшатилганини, сўфизмнинг мўътадил шаклда баён қилинганини ва шиа мазҳабига мансуб Аттор учун жуда муҳим бўлган барча диний-сиёсий ўринларни тушириб қолдириш ҳолатларини келтириш мумкин. Навоий Аттор қарашлари тизимини ўз доираси ва даври манфаатларига яқинлаштирди ва аслиятдаги Ҳирот саройига нохуш туюлиши мумкин бўлган ўринларни юмшатади.

Давоми бор

Рус тилидан проф. И.Мирзаев таржимаси

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

Alisher Navoiy xalqaro jurnali Amerika qo‘shma shtatlarining Crossref.org tizimiga kiritiladi hamda har bir maqolaga doi raqami beriladi. Jurnalda quyidagi ruknlar bo‘yicha maqolalar chop etiladi:

- **NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI**
- **NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI**
- **TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O‘ZBEK ADABIYOTI**
- **BAHOSIZ BITIKLAR** (Navoiy asarlarining qo‘lyozmalari, Navoiy merosi va matnshunoslik masalalari uchun).
- **ASLIYAT UMMONI** (asosan, ingliz, fransuz, nemis, rus, xitoy, yapon, koreys, hind tillariga).
- **NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI** (Navoiy nasri va nazmiga doir tadqiqotlar uchun).
- **ILM, OLAM VA OLIM** (Navoiy ilmiy merosi va turli ilmlarga doir qarashlari uchun).
- **HAQIQAT SARI SAFAR** (Navoiyning falsafiy qarashlari).
- **MA’RIFAT YOG‘DUSI** (Navoiy va islom ma’rifati, Navoiyning diniy-ma’rifiy qarashlari, Navoiy va tasavvuf).
- **NAVOIY POETIKASI** (Fasohat, balog‘at, badiiyat, aruz va qofiya bilan bog‘liq masalalar).
- **TURKIY MUMTOZ ADABIYOT TADQIQI VA UNING BOSHQA ADABIYOTLAR BILAN QIYOSI**
- **NAVOIY VA ADABIY TA’SIR MASALALARI**
- **NAVOIY VA TA’LIM-TARBIYA MASALALARI**

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar **o‘zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz** tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:

1. Maqola sarlavhasi.
2. Muallifning F.I.SH., lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o‘qish) joylari, viloyat, respublika va electron pochta adresi to‘liq keltiriladi.
3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 100-150 ta so‘zdan iborat bo‘lishi lozim) **o‘zbek, rus, ingliz** tillarida beriladi.
4. Tayanch so‘z va iboralar **o‘zbek, rus, ingliz** tillarida (7-10 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak).
5. Kirish (Introduction)
6. Asosiy qism (Main part)
7. Natijalar va muhokama (Results and Discussions)
8. Xulosalar (Conclusions)
9. Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi (15-20 ta adabiyot).

- maqola Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snoskalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo‘minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o‘ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolada keltirilgan ma’lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko‘chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas’uldir.
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan **tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi;**
- tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.
- Maqola so‘ngida mualliflar(lar) telefon raqamini kirirtishlari shart.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Toshkent shahri Amir Temur ko‘chasi Matbuot;
Samarqand shahri Universitet xiyoboni 15, SamDU filologiya fakulteti
Tel.: +99891 527 68 22 Telegram raqami: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИ”

Международный журнал “Алишер Навои” будет включен в систему Crossref.org Соединенных Штатов Америки и каждой статье будет присвоен DOI. Статьи для публикации в журнале принимаются по следующей тематике:

- **НАВОИ И ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ**
- **ТЮРКСКАЯ И УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЭПОХИ ТЕМУРИДОВ**
- **БЕСЦЕННЫЕ РУКОПИСИ** (рукописи произведения Навои, проблемы наследия Навои и текстологии)
- **ОКЕАН МЫСЛЕЙ** (переводы произведений Навои на английский, французский, немецкий, русский, китайский, японский, корейский, индийский языки)
- **ИЗЫСКАННОСТЬ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ НАВОИ** (для исследований в области прозы и поэзии Навои)
- **НАУКА, МИР И УЧЕНЫЙ** (научное наследие Навои и его научные взгляды)
- **ПУТЬ К ИСТИНЕ** (философские взгляды Навои)
- **ДУХОВНОЕ ОЗАРЕНИЕ** (Навои и ислам, нравственно-духовные воззрения Навои, Навои и суфизм)
- **ПОЭТИКА НАВОИ** (вопросы поэтики, системы аруз, ритмики и рифмы)
- **ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ**
- **НАВОИ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- Статьи принимаются на **узбекском, турецком, русском, английском и французском языках**;
- Структура статьи:

1. Название статьи.
2. И.Ф.О. автора, должность, научная степень, место работы (учёбы), область, республика, электронная почта.
3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, статьи в объеме 100-150 слов) на **узбекском, русском и английском языках**.
4. Ключевые слова и выражения на **узбекском, русском и английском языках** (7-10 слов).
5. Вступление (Introduction)
6. Основная часть (Main part)
7. Результаты и обсуждение (Results and Discussions)
8. Заключения (Conclusions)
9. Литература (References) в алфавитном порядке (15-20 наименований).

- Шрифт текста – Times New Roman; размер — 14 пунктов; межстрочный интервал — 1,5;
- Сноски приводятся в квадратных скобках с указанием *фамилии автора – года издания – страницы* [Мўминов 2020: 25];
- Параметры страницы: слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу по 2 см;
- Ответственность за научную обоснованность, достоверность приведенных в статье данных и оригинальность несут авторы статьи.
- Статьи проходят обязательную экспертизу. В журнале публикуются **статьи, рекомендованные экспертами к публикации**;
- Нерекомендованные публикации статьи не публикуются и не возвращаются авторам.
- В одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.
- В конце статьи необходимо указать контактный номер автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Ташкент, проспект Амира Темура, улица Матбуотчилар;
Самарканд, Университетский бульвар, 15, факультет филологии СамГУ
Тел.: +99891 527 68 22 Телеграм номер: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOI INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

Alisher Navoi International Journal is entered into the United States Crossref.org system and each article is assigned a circle number. The magazine publishes articles on the following sections:

• **NAVOI AND WORLD LITERATURE**
• **NAVOI AND LINGUISTIC ISSUES.**
• **TURKISH AND UZBEK LITERATURE OF THE TEMURIDS PERIOD**
• **INVALUABLE ESSAYS** (for manuscripts of Navoi's works, Navoi's heritage and textual issues).
• **ORIGINAL WORK** (mainly in English, French, German, Russian, Chinese, Japanese, Korean, Hindi).
• **BEAUTY OF NAVOI PROSE AND POETRY** (for research on Navoi prose and poetry).
• **SCIENCE, THE WORLD AND SCIENTIST** (for Navoi's scientific heritage and views on various sciences).
• **JOURNEY TO THE TRUTH** (Navoi's philosophical views).
• **THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT** (Navoi and Islamic enlightenment, Navoi's religious-enlightenment views, Navoi and mysticism).
• **NAVOI POETICS** (Issues related to eloquence, maturity, art, rhyme and rhyme).
• **RESEARCH OF TURKISH CLASSICAL LITERATURE AND ITS COMPARISON WITH OTHER LITERATURE**
• **NAVOI AND LITERARY INFLUENCE ISSUES.**
• **NAVOI AND EDUCATIONAL ISSUES.**

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

• the article is presented in 10-15 pages;
• Articles are accepted in **Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;**
• Structure of the article:
1. Article title.
2. Full name of the author, position, academic title, place of work (study), region, republic and e-mail address.
3. Annotation (brief content and purpose of the article, should be 100-150 words) is given in **Uzbek, Russian, English.**
4. Key words and phrases in **Uzbek, Russian, English** (should be 7-10 words).
5. Introduction
6. Main part
7. Results and Discussions
8. Conclusions
9. References - listed in alphabetical order (15-20 references).
• The article is prepared in Times News Roman font, 14 sizes, 1 space;
• references are given in parentheses in the form of the author's name - date of publication - page [Muminov 2020: 25];
• sides of the article left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm;
• The author (s) are responsible for the scientific validity, reliability and copying of the information and evidence presented in the article.
• Articles will be examined. Only articles recommended by experts will be published in the journal;
• Un recommended articles will not be published and will not be returned to the authors.
• Only 1 article by the author is published in 1 issue of the magazine.
• The author (s) must enter a phone number at the end of the article.

ADDRESS:

Tashkent city, Amir Temur street Press; Samarkand University Boulevard 15,
SamSU Faculty of Philology Phone: +99891 527 68 22
Telegram number: +99891 527 68 22 E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ALİSHER NAVOİY. ADİBLAR XİYOBONİ

АЛИШЕР НАВОИ. АЛЛЕЯ ЛИТЕРАТОРОВ

ALİSHER NAVOİ. ALLEY OF LİTTERATEURS